

Kenyeres Zoltán

Görögök és testamentumok

Babits Európájáról

Gál István emlékének

„A XX. század magyar irodalmának egyik vezéralakja Babits és évek hosszú sora óta a Nyugat főszerkesztője. A jövő magyarirodalom-történésze vele meg lesz akadva, mert nem fogja tudni, vajon Babits költőnek, regényírónak, műfordítónak vagy tudós kritikusnak nagyobb-e?

Babits Mihály a legteljesebb magyar európéer, csodálatosan széles horizontot figyelő entellektüel, aki nemcsak Európa, de a többi világrész szellemi áramlatait is állandóan figyelemmel kiséri. Műveiben élő hatóerőként áramlik szerte a hét nyelv szűrőjén megtisztult és kifinomult európai kultúra."

Ezek a sorok a Tolnamegyei Újság 1931. február 28-i számában jelentek meg egy Babits-interjú bevezető soraiként. Az interjút egy tizenkilenc esztendős elsőéves egyetemi hallgató készítette, s ő írta a bevezető, ma talán úgy hívnánk, felvezető sorokat. Gál István. Ma irodalmár körökön kívül kevesen ismerik a nevét, pedig fél életét Babits emlékének és az emlék ébrentartásának szentelte: azokban az években is, amikor Babits életműve anatéma alá került, az őt követők elől eltorlaszolták a megjelenést, s az egész Nyugat nemkívánatos epizód lett. Gál István 1934-ben Apollo címmel folyóiratot alapított, olyan nevekkel találkozunk lapjain, mint Kodály Zoltán, Thomas Mann, Kerényi Károly, Babits Mihály, Illyés Gyula. Időszakos kiadvány volt, mindössze kilenc számot ért meg, a háború kitörését nem élhette túl, hiszen fejlécén hirdette hitvallását, hogy középeurópai és humanista. Hogy, hogy s nem, ezután a szerkesztőből könyvtáros lett, s a Brit Nagykövetség könyvtárát vezette. És aligha csak fizetéses állást jelentett számár a Harmincad utcai könyvtár, menedékhely is volt nehéz években. Én még ismertem őt, s gyanítom, az ő közbenjárásának köszönhettem, hogy egyetemi éveim alatt 1957 és 1962 között minden tavasszal érkezett címemre egy szép borítékba csomagolt levél a British Counciltól, amelyben meghívtak egy hónapra a londoni egyetem nyári egyetemére. Aztán minden tavasz végén kaptam egy levelet a magyar Belügyminisztériumtól is, amelyben elutasították az útlevélkérelmemet.

Gál István a Babits-filológia első megszervezői közé tartozott, s az, hogy ma a kritikai kiadás három új kötetét ünnepelhetjük, az ő alapköveket elhelyező munkásságának is köszönhető. De most az ő további méltatása helyett a pályakezdő interjú-bevezetésének egyetlen mondatához szeretnék visszatérni. Messze elkanyarodva az eddig mondottaktól. Azt írta, hogy Babits „műveiben élő hatóerőként áramlik szerte a hét nyelv szűrőjén megtisztult és kifinomult európai kultúra."

Melyik lehetett ez a hét nyelv, mire gondolhatott az ifjú rajongó? Az első talán a magyar volt, bár az anyanyelvet nálunk általában ki szokták hagyni a „milyen nyelveket beszélsz"– kérdésre válaszolva. Németül nyilván az iskolában tanult, de, hogy mennyire tanulta meg, arra nincsen biztos adatunk. Amikor 1927-ben Szilasi Vilmos születésnapi ajándékként elküldte a *Sein und Zeit* frissen megjelent példányát, Babits a köszönő levelében olyasmi írt, hogy rengeteg teendője között bár lenne néhány szabad napja, hogy elolvassa ezt „a gyönyörűnek ígérkező könyvet". Egyszer Németh Gézával (Németh G. Bélával) beszélgettem erről a Bürök utca sarkán (közel laktunk egymáshoz). Géza azt mondta, hogy avval a német tudásával nem néhány nap alatt, de néhány hónap alatt sem tudta volna elolvasni Heidegger munkáját. Viszont franciául tényleg tudott, legalábbis „meglehetősen", amint ő említette. A francia akkor még a szellem nyelve volt a kontinensen, a kultúra nyelve, a szépség nyelve, persze a diplomácia nyelve is, de nálunk még ennél is több volt. A kitörés a német világból. Kitörés az igazi Európa felé. És olaszul? Ottlik Géza szerint negyven éven felül mindenki tud olaszul. Babits ezt jócskán túlteljesítette, és még nem töltötte be a harmincat, amikor elkészült a *Pokol* fordításával. Modern irodalmunk nagyjai közül pedig ő figyelt fel elsőnek az angol világhódító tornádó szelére. Később, a Nyugat vezéreként a hozzá forduló fiataloktól gyakran megkérdezte, tanulnak-e már angolul. Gál István idézi Sárközi Györgyöt, aki szerint Babits a sok nyelv közül angolul beszélt legjobban, mások mulattak a kiejtésén.

Tehát a hét nyelvből megvan öt: magyar, német, francia, olasz, angol. De mi a hatodik és mi a hetedik? A hatodikra legkönnyebb válaszolni: természetesen a latin. Akkor még, egészen az 1945 utáni iskolarend átalakításokig nyolc éven át tanulták a gimnáziumokban, és akkor még az értelmesebb tanulók meg is tanulták. A hetedik nyelv pedig nem más, mint a görög. De amikor 1891 őszén Babits belépett a pécsi Katolikus Főgimnázium kapuján, akkor a görög már egy éve nem szerepelt a kötelező érettségi tárgyak között. 1890-ben törvényi rendelet tette lehetővé a görög nélküli érettségit, s evvel tulajdonképpen

megindult a felnövekvő értelmiségi rétegek klasszikus műveltségének hanyatlása, ami máig tart. Mára megsemmisülni látszik. Nekünk, akik az ötvenes évek első felében jártunk középiskolába, már a latin sem volt kötelező, én is választható tárgyként tanultam két évig. De Babits még elsőrendű fontosságúnak tartotta nemhogy a latint, hanem az antik görög ismereteket is, és tudjuk, száműzetésnek tekintett fogarasi évei alatt görögül tanult, aztán 1912-ben a Tisztviselőtelepen a latin mellet már görögpótlót is tanított az iskolában.

Egy iskolai tárgy a sok közül? Többről van szó. A görööggel az európaiság fogalma forog kockán, s a szóban megjelölt idealitás hovatartozás-alakító tudatáról. Európa görög szó, az európai kultúra és az európai lélek a görögséggel kezdődik, abban gyökerezik, aztán átfolyik a latinitás római világába, s ott fogadja magába a kereszténységet. Amikor az első apostolok az itáliai félsziget földjére léptek, már nyolcszáz éve létezett Európa, a szellemi Európa, a politikai majd kétezer évvel később jön. Ezt azért érdemes fölelevenítení, mert a politika varázspálcája manapság alacsony szintű, talmi érdekekből minden szót és minden fogalmat politikaivá alakít át. Aprópénzre váltott szó lett az európaiságból, s ilyen aprópénz legutóbb már a kereszténység is. Fennen beszélnek Európa keresztény gyökereiről. Néha félremagyarázások elkerülése végett, és elébe menve érzékenységeknek hozzáteszik: Európa zsidó-keresztény gyökerei. De ez nem így van. Nem. Európa mélyebb és szélesebb ennél: Európa görög is, latin is, és zsidó is és keresztény is, és magába foglalja a népi kultúrákat, és mélyen benyúlik Ázsiába. Európa sokszínű és soknyelvű. Ortodoxok, római katolikusok, haszidok, unitáriusok, neológok, reformátusok, muszlimok, evangélikusok baptisták, anabaptisták lakják. Lakják hívők és nem hívők.

Az Európai irodalom története, Babitsnak ez a hitvallás-könyve olyan, mint egy nagy, hosszú elbeszélés, több száz oldalas narratívum, mint amikor valaki fennhangon mesél és mesél egyetlen modulációban. Meséje összefüggő és egyetlen történet. És ez a történet Homérosszal és a görögséggel kezdődik. A kereszténység csak Tacitusnál lép be a történetbe. „Tacitus nemcsak Germánia fenyegető árnyékairól ír, hanem arról a veszedelmes zsidó felekezetről is, amely ezidőben kezdett terjedni Rómában, ahova »minden különös és bevallhatatlan áramlat összefolyik«. A Betlehemben megszületett új Istenről senkisem sejtette még, hogy valamikor Zeusz utóda lesz. De rejtelmes szektája keleti varázslással izgatta a dekadens római fantáziát. (…) Apostolai mind tudtak legalább görögül. Hisz Palesztinából jöttek, s e világnyelv nélkül

alig is bírtak volna eljutni ilyen távolságokra. Sőt volt egy közöttük, aki büszkén római polgárnak vallotta magát. Bizonyára nem voltak művelt emberek. Nem értettek a magas retorikához. De nagy buzgalommal tanulták meg a görög betűvetést, hogy »örömhírüket«, mely csodálatos mód az egész világnak szólt, a nem-zsidók között írásban is propagálják."

Persze ha Babitsnál a történet átgondolt elhatározás szerint Homérosszal kezdődött, bajos volt a maga helyén bevonni a mesébe a jóval korábbi „öt könyvet" és a hetven fordítót. De megjegyzés nélkül sem maradhattak. Babits írt róluk, egy fél oldalnál talán valamivel többet, de csak idegenkedését fogalmazta meg néhány mondatban a mózesi könyvektől: idősávok egyeztetése nélkül. Zártnak, fülledt levegőjűnek érezte őket, zavarta bennük az Istennel való nemzeti viszony, és zavarta a sűrű érzékiség. Ellenkezésének mindkét pontja máig élő kérdéseket vet fel. Babits katolikus volt, s a szó azt jelenti, mint a latinban az universalis, a „kata" görög prepozíció, olyasmi, mint a magyarban az -on-en-ön rag, a „holou" pedig azt jelenti, egész. Nem lehet részekre felbontani, nem lehet felosztani nemzetekre. Babits szemléletében a kereszténység minden hozzátartozó fogalmával együtt nemzetek felett állt. Ez magyarázta idegenkedésének első pontját.

A másikat, az érzékiséget olvasva értetlenül állunk meg, mert eszünkbe jut az *Erato*, hiszen 1921-ben ő maga állított össze egy remek gyűjteményt az erotikus világlíra darabjaiból. A kötetet egy bécsi könyvkiadó jelentette meg kis példányszámban, s ki tudja, miért, talán mert illetlennek gondolták, nem is került könyvárusi forgalomba. A kötetben Homérosz *Invokáció*ja után (mert Babits a görög elsőséghez még itt is ragaszkodott) az *Énekek éneke* következett, ami erotikus volt és ószövetségi. Azt kell mondanunk, az összeállítás megjelenésének nagyközönséget kizáró óvatossága nem volt indokolatlan. Nem volt indokolatlan, mert amikor 1947-ben végre itthon is megjelent, még mindig felhangzott a konzervatív prüdéria elutasítása. A Diáriumban az egyébként kiváló tanár-irodalmár, Vajthó László írt róla, s azt fejtegette, hogy Babits válogatásából kitűnik, „hogyan raffiniálódott el az emberiség a szerelemben. (..) Bár kivétel gyakran meglep, a fő útvonal mégis valami felsőbbrendű degenerálódást mutat." Kiss Józsefet idézte egyetértően, aki azt mondta, hogy a csókot gyakorold, ne magyarázd. Sokak véleményét fogalmazta meg evvel, s a hazai olvasóközönség jelentős része máig nem érti, hogy a mindent kimondás és a mindent megnevezés nem degenerálódás, hanem tabuk alóli felszabadítás, és evvel a szabadság generálása. Létünk a nyelvhez köt, a nyelvben

vagyunk, a nyelvben létezünk, s a szavak szabadsága nélkül nincsen szabadság.

*Az európai irodalom történet*ének első, 1760-ig tartó része 1934 könyvnapjára jelent meg, a Nyugat június 1-i számában Gellért Oszkár ünnepelte. „Örömmel és büszkén jelentjük, hogy Babits Mihály új műve az idei Könyvnapra elkészült. S bizonyos, hogy örömünk és büszkeségünk e szinte családias érzése – hiszen a könyv kiadója a Nyugat s azt legelébb a mi közönségünk kapja kézhez – egyre szélesebb területekre áradva, az idei Könyvnapot, éppen Babits műve révén irodalmi életünk ünnepévé fogja avatni." Ez az ünneplés azonban úgy látszik nem volt elegendő, és nem volt teljes, mert Babits már két hónappal később vitatkozni kényszerült, az úgymond súlyos kritikai megjegyzésekkel szemben. Vitaírásában formailag egy meg nem nevezett szerzőjű levélre válaszolt, de válaszát oly fontosnak tartotta, hogy nyitó írásként a szeptember 1- i lapszám élére helyezte. Védelmezte álláspontját, hogy kiemelt figyelmet fordított a sötétnek tartott középkor irodalmára, védelmezte, hogy dicsőítette a himnuszköltészetet, és megismételte véleményét, hogy az igazán mély emberi tartalmakat kifejező irodalom nem könnyű olvasmány, hanem meg kell küzdeni vele. „A nyugati regény megújítja a műfajt, lerontja az elbeszélés és esszé közti határt, kitervelt építéssel biztosítja a visszhangokat és perspektívákat. Legnagyobb remekei csöppet sem spontán írásművek vagy könnyű olvasmányok. Modernségük s irodalmi jelentőségük az intellektuális komplikáltság." Babits szavaihoz hozzá kell tennünk, hogy a magyar regény, Szentkuthy Miklós és még talán egy-két elszánt kísérletező kivételével majd csak évtizedekkel később jut el a regényírásnak erre a fokára. És akkor majd az akkori kritikusoknak, nekünk újra érvelni kell mellettük. Babitsra is hivatkozva.

Az állítólagos levélre írott válasz utolsó mondataiban – már csak érintőlegesen – sor került az Ó Testamentumtól való idegenkedésének kérdése, s vele a szemrehányás, hogy ebben talán antiszemitizmus működik. Babits ezt a vádat nem tagadta, csak egyszerűen megismételve leírta, mint valami abszurditást. Aztán a Nyugat következő, szeptember 16-i számban Gyergyai Albert írt elmélyült, tanulmányértékű esszét a könyvről. Ő nem az Ó- és az Újtestamentum tárgyalása közötti szeretet-különbséget tette szóvá, sőt leszögezte, hogy a felekezeti gyanúsítgatások nem érnek fel Babits szellemiségéhez. De ő is konstatált szeretet-különbséget, ő azt érezte meg finom érzékkel, hogy Babits szíve inkább az angol irodalom felé húz és nem a francia felé. Aztán 1935-ben, amikor megjelent a második kötet, amely 1760-tól 1925-ig tárgyalta az

európai irodalom történetét, akkor újra fellángolt és kiszélesedett a vita. Ennek során jelent meg Halász Gábor vitairata, amely méltán tartozik a magyar kritikatörténet leghíresebb darabjai közé. A vita nagy, lezáró tanulmányát az októberi számban (ettől az évfolyamtól kezdve un. quienzainen-ből havi folyóirat lett a Nyugat) Turóczi-Trostler József írta. A germanista természetesen avval kezdte értekezését, hogy az európai irodalomtörténet-írás Goethe önéletrajzával kezdődik, aztán avval folytatta, hogy Babits irodalomtörténete nem kézikönyv és nem példatár, hanem műalkotás. Igaza volt ebben, de igazához hozzá lehet tenni, hogy minden igazi irodalomtörténet műalkotás, minden tudományos értéke mellett és fölött műalkotás, az érvelés világos szépsége esztétikai kategória, van pátosza, humora, iróniája, fölényessége és alázatossága, melyiknek mi. Turóczi szemléjében kitért a „testamentumok vitájára" is, és érthetőnek nevezte Babits állásfoglalását, ha egyszer azt választotta, hogy az Ószövetséget a görög irodalmon keresztül és az Újszövetség perspektívájából ítélje meg.

Ennyi évtized eltelte után, azt hiszem, igazat adhatunk Turóczi-Trostler Józsefnek, Babits egész irodalomszemléletén jellemző vonásként húzódik végig egy két középpontú megítélés-rendszer: a görög eredetű európai humanizmus és az evangéliumi igét hirdető szeretet – talán úgy is nevezhetjük irgalom-eszme egymást kiegészítő világa. Babits katolikusságáról sokat írtak már, kell is írni róla, de a – hogy úgy mondjam – görögsége ebben is mindig megnyilatkozik. Együtt és egyszerre alakították ki magyarság-képét is, ami akkor, a harmincas években eminens költői téma volt.

A Nyugat 1938. júniusi száma az *Eucharistia* című versével kezdődött, ez is görög szó volt, az Újszövetség szava, a katolikus istentisztelet központi jelentőségű történését nevezte meg.

Áradj belénk hát, óh örök
igazság és szent szeretet!
Oldozd meg a bilincseket
amikkel törzs és vér leköt,

hogy szellem és ne hús tegyen
magyarrá, s nőjünk ég felé,
testvér-népek közt, mint a fák,
kiket mennyből táplál a Nap.

Alkalmi vers lehetett, megjelenésének dátumából nem nehéz megnevezni az alkalmat: 1938. május 25-től 29-ig zajlott Budapesten az Eucharisztikus Világkongresszus, melyen tiszteletét tette Pacelli bíboros is, akit aztán XII. Pius pápa néven ismerünk. A kongresszus fő témája a béke és szeretet volt, amikor a világ már a háború felé rohant, megállíthatatlanul. De a dátumnak van egy másik olvasata is, pontosan a Világkongresszus idején, május 29-én lépett életbe az első zsidótörvény, mintha csak figyelmeztetni akart volna a kegyes, szép szavak mögött lévő valódi valóságra. Nem tudni, Babits a versének két befejező szakaszával akarva és szándékosan válaszolt-erre a második dátumra, én Babits híveként mindenesetre szeretném, ha így lett volna. De a szakirodalomban nem találunk erre támpontot, eddig még senki nem emelte ki ezt a verset hasonló hangsúllyal és hasonló értelemben. Egyáltalán nem foglalkoztak vele. Még Gellért Oszkár sem említette meg, pedig számról számra haladva megírta a Nyugat egész történetét, és erről a számról is beszámolt négy sűrű oldalon át.

Amikor ez a vers megjelent, akkor Babits már nagybeteg volt. Februárban gégeműtéten esett át, ám a megpróbáltatásokkal mit sem törődve tovább dolgozott: egy hosszabb, nagyobb költemény sorait írta. Augusztus közepére el is készült vele, s 17-én felolvassa az őt meglátogató Gellért Oszkárnak és Földi Mihálynak. Irodalomtörténeti szempontból természetesen az a fontos, amit felolvasott, az ő állapotából nézve viszont az volt fontos, hogy felolvasta. Hogy tudott felolvasni, hogy volt hangja. Alig két héttel később meg is jelent a felolvasott szöveg, ez volt a *Jónás könyve*. Még hiányzott belőle a *Jónás imája*, de mire karácsonykor könyv alakban az olvasók kezébe került, már az is benne lett. Vannak, akik ezt tartják legnagyobb művének, Lukács György a moszkvai Új Hang hasábjain valóságos fordulatot látott benne, kilépést az „izolált én"- ből, Rába György később éppen nem fordulatot látott ebben az epikai-lírai költeményben, hanem folytonosságot, és ezt igazolva, a benne testet öltő felelősség-morált visszanyomozta 1913-ig, *A „fiamhoz"* című Komjáthy Aladárnak címzett vershez. Azt hiszem, nem tévedett. Babits egész írói pályáját átfogta a felelősséggel és vállalással való viaskodás. A *Jónás könyve* ennek nem újólag fellángolt tüneménye volt, hanem, egy szüntelen jelenlét betetőző összefoglalása.

Ha valamiben mégis fordulatnak lehet nevezni, akkor abban volt fordulat, hogy az *Ószövetség*hez fordult mese-témáért. Az eredeti, ószövetségi *Jónás könyve* a kicsomagolhatatlan tömörség és mégis mindent aprólékosan részletező elbeszélés remekműve. Ahogy az én Bibliámban lapozom, mindössze két oldal, de fél óra lenne, ha élőszóval

pontosan el akarnám mesélni, miről szól. Bátorság volt hozzányúlni, mert nem lehet vele versenyre kelni. Tökéletes szöveg. Babits megtette, amit meglehet, többnyire páros rímekben, jól csengő páros rímekben feldúsította a szöveget, így jóval terjedelmesebb lett, s anélkül, hogy külön hangsúlyozta volna, hallhatóan és láthatóan bemutatta a bibliai történet tragikus és mégis groteszk komikumát. A befejező ima pedig arról szól, hogy a megelőző négy rész nem a bibliai Jónásról szólt, hanem őróla magáról. Ez nem elbeszélő költemény, nem epika, hanem a legteljesebb lírai vallomás. Miért kellett ehhez az Ószövetség? A század nagy írói sorra írtak ószövetségi történeteket. A legnagyobb ezek között kétségtelenül a *József tetralógia*, de 1936-ban egyik kedves angol írója, Huxley is megírta a maga *Eyeless in Ghaza*-ját, a vak Sámsonról, aki élete árán is megszabadítja népét a filiszteusok uralmától. Lényegében ez is az írástudó felelősségéről szólt, ahogy az ő szerencsétlenkedő Jónása. Amikor kórházba került, Török Sophie vett neki egy vastag füzetet, hogy lejegyezhesse, ami az eszébe jut. Ebből idézi Gál István Babits szavait: „Az Eyeless in Ghaza. Nagyon jó! Nagy regény."

A *Jónás könyve* Babits utolsó nagy műve volt, voltak még megrendítő, szép versei, talán a legszebbek, de pályáját mégsem ezekkel fejezte be. Befejezésül visszatért kedvenc görögjeihez, és 1941-ben, amikor már beszélni sem tudott, és mesterségesen táplálták, és iszonyú fájdalmai voltak, akkor még befejezte Szophoklész-fordítását, dolgozott rajta, javítgatta. S amikor a Siesta szanatóriumban meghalt, ágya mellett ott feküdt az Oidipusz Kolónoszban kézirat-példánya és az eredeti görög szöveg. Ez augusztus 4-én történt. Képzelhetjük a Nyugat szeptemberi számát: fekete gyászkeretben, benne sirató versek, emlékezések, méltató tanulmányok, írások a pótolhatatlan veszteségről, egy nemzet a koporsónál, csupa zokogás, stb. Den nem ez történt. A Nyugatnak nincs 1941-ben szeptemberi száma. Az utolsó az augusztusi volt. Szeptemberben már nem jelent meg a folyóirat, mert megvonták a lapengedélyét. A lapengedély ugyanis Babits Mihály névre szólt, s a lapot folytatni kívánó Illyés Gyulát nem úgy hívták. Új lapot kellett indítani, s ez villámgyorsan, egy hónap elteltével meg is történt, októberben megjelent a Magyar Csillag. Ugyanaz a formátum, hasonló tördelés, hasonló betűk. A beköszöntő írásban Schöpflin Aladár tárgyilagos pontossággal ismertette az eseményeket, és korrekt úriemberként átadta a stafétát. „Bizalommal és szeretetteljes várakozással nézünk az új folyóirat szerkesztőjére, Illyés Gyulára." Babits-emlékszám? Megrendült szavak két hónap elteltével? Szó sincs róla. Új évad kezdődött, Illyés Gyula évada. A nyitó számban egyetlen

írás sem emlékezett meg Babits Mihályról, csak néhány hátrahagyott versét közölték, ahogy Török Sophie hirtelen kézzel belemarkolt a hagyatékba. Ezek között volt a *Tizenhárom párvers:*

12. *tudom, hogy nemsokára meghalok,*
mindegy, csak megszokásból gajdolok

13. *cél nélkül, s arra is bágyadt vagyok már*
hogy e verset kissé jobbnak faragnám:

…aki nem szeret, annak jó lesz így is,
és aki szeret, annak jó lesz így is…

Babits Mihály levelezése 1925–27
Magyar Napló, 2018.